

KUTLU DOĞUM HAFTASI
“HZ. PEYGAMBER
KARDEŞLİK AHLAKI VE
KARDEŞLİK HUKUKU”
SEMPOZYUMU

(21-22 NİSAN 2012)
ANKARA

DİB
YAYINLARI

3. ASABİYETTEN UHUVVETE -HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) MEDİNE'DE İSLAM KARDEŞLİĞİNE DAYALI BİR TOPLUM OLUŞTURMA STRATEJİSİNİN TARİHSEL ARKA PLANI-

Yrd. Doç. Dr. Tahsin KOÇYİĞİT

Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

بِسْمِ اللّٰهِ، وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى أَشْرَفِ خَلْقِ اللّٰهِ، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ

Muhterem Başkan, Saygıdeğer Hazırın!

Hepinizi hürmetle ve muhabbetle selamlıyorum. Her yıl olduğu gibi Kutlu Doğum Haftası etkinliklerini bir bütünlük çerçevesinde ele alarak özel temalar belirleyen Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, bilindiği üzere, 2012 yılının temasını da "Kardeşlik Ahlakı ve Hukuku" olarak tensip etmesinin, İslam ülkelerinin ve topluluklarının içinde bulunduğu ve yaklaşık olarak bir asırdan fazla zamandan beri içerisinden geçmekte olduğu süreç dikkate alındığında hakikaten isabetli bir tercih olduğunu düşünmekteyim. Bu tür toplantıların Kur'an ve Sünneti merkeze alan İslam'ın evrensel mesajının geniş kitlelere ulaşmasında etkili olabileceği kanaatindeyim. Bu vesile ile sempozyuma emeği geçenlere, katılımcılara ve dinleyicilere kalbî şükranlarımı arz ederek sözlerime başlamak istiyorum.

"Asabiyyeten Uhuvvete" genel başlığı altında sunmaya çalışacağımız bildiri, -kendi bakış açımızla- Hz. Peygamberin (s.a.s.) Medine'de İslam Kardeşliğine Dayalı Bir Toplum Oluşturma Stratejisinin Tarihsel Arka planını ana başlıklar çerçevesinde ele almayı hedeflemektedir.

Bu arada konumuzun geniş bir perspektife sahip olduğunun farkındayız. Muhtemelen daha farklı bakış açılarıyla da incelenebilirdi. Ancak yöntem olarak tebliği,

önemli gördüğümüz bazı temel hususları öne çıkararak hazırladığımızı belirtmemiz gerekmektedir.

GİRİŞ

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Önce kavramsal çerçeveyi çizme adına asabiyet kavramı üzerinde kısaca durmakta fayda görüyoruz. *Asabiyet, aralarında kan bağı bulunan bir topluluğun bütün fertlerini birbirine bağlayan ve herhangi bir dış tehlike durumunda onlara karşı koymaya sevk eden veya başka bir topluluk üzerine saldırı gerektiğinde bütün aile üyelerinin tereddütsüz harekete geçmesini sağlayan birlik ve dayanışma ruhu*¹ şeklinde tanımlanmaktadır. Ancak bu tanım eksik bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, İbn Haldun meşhur eseri Mukaddime’de, sadece kan bağına dayanan *hakiki* asabiyetten başka, bir de *hulf, velâ, emân, akid, andlaşma, muâhât, kefalet* vb. yollarla kurulan *hükmi/itibârî asabiyetten* söz etmektedir.²

Kanaatimize göre yukarıda zikrettiğimiz her iki tanımı da içine alan -eskilerin tabiri ile efradını câmi ağıyarını mâni- bir tanım şu şekildedir: *Asabiyet, hakikatte aynı soydan gelsin ya da gelmesin, nesep cetvellerindeki kabile bağları ister doğru olsun isterse doğru olmasın, kabile bireylerinin bir asılda birleştiklerine inanmalarını ve her şartta birbirlerine destek olmalarını sağlayan manevi güç ve dayanışma duygusudur.*³

Görüldüğü üzere, asabiyet biyolojik birlik değil, inanç birliğidir.⁴ Bu hususta çağdaş mütefekkirlerden Câbirî şöyle der: “Kişi bilgi meselesine fazla aldırmayabilir. Ama inancına dokunmayı asla kabul etmez. Nitekim insan bir bilgi sorununun doğruluğuna delil getirme uğruna canını ortaya koymaz, ancak inandığı değerler uğruna canını seve seve feda edebilir.”⁵

KARDEŞLİK VE İSLAM’DA KARDEŞLİK DUYGUSU

Kardeş denilince önce doğal olarak, “*aynı ana babadan doğmuş veya ana babalarından biri aynı olan çocukların birbirine göre adı*” akla gelir. Kardeşlik yani uhuvvet de lafzen; kardeş olma durumudur. Ancak Türkçede kardeşlik mecâzen, “*eş kadar yakın sayılan kimse, yakın dost*” ve “*birlik, beraberlik*”⁶ anlamlarında da kullanılır.

1 Ahmet Ateş, “Asabiyet”, *İA*, I, 663; Mustafa Çağrırcı, “Asabiyet”, *DİA*, 453.

2 İbn Haldun, *Mukaddime*, II, 487. Bkz.: Süleyman Uludağ, *Mukaddime Giriş*, I, 119; Mustafa Çağrırcı, “Asabiyet”, *DİA*, 453.

3 Nasri, *Asabiyet*, 127; (Apak, *Asabiyet*’ten naklen, 17).

4 Apak, *Asabiyet*, 17-18.

5 Câbirî, *İslam’da Siyasal Akıl*, (çev: Vecdi Akyüz), İstanbul 1997, s. 95.

6 <http://www.tdksozluk.com/s/karde%FElik/>

Bilindiği gibi Kur'an, "Müminler ancak kardeşirler" buyuruyor.⁷ Bundan maksat gönül ve fikir birliğidir, elbette inananların birbirlerine eşi ya da gerçek kardeşi gibi yakın olması, diğer Müslümanları en azından kendisine eş değerde görmesi ve memnuniyetini izhar etmesi, zararından da aynı şekilde üzüntü duymasıdır.

Hız. Peygamber, İslam kardeşliğine dayalı toplumu şöyle tarif etmektedir: "Birbirini sevmeye, birbirine merhamete, birbirine şefkatte müminlerin bir beden gibi olduğunu göürsün. Bir azası rahatsızlandığında, diğer kısımları da ateşlenerek, uykusuz kalarak ona katılır."⁸

İslam, aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkilerde renk ve kan bağlarını esas almayarak, insan birliğini tamamen ruhi ve manevi temele oturtur. Bu sayededir ki toplumların özellikleri ve kabiliyetleri, ümmet potasında bir araya gelerek kaynaşmış ve Müslümanlar eşsiz, muazzam bir medeniyet kurmuşlardır. Bu muazzam medeniyetin adı daima İslam medeniyeti olmuştur, herhangi bir topluluğa ya daırka hamledilmemiştir.⁹

Bununla beraber İslam, farklı kavimleri karıştırıp, tek tip bir toplum ortaya çıkarmayı öngörmez. İnanç, fikir ve kültür çeşitliliğine müsaade eder. Bu çeşitliliği kendi hâline bırakmadan kesin ilkelerle kontrol altında tutar.¹⁰ İslam, ümmet anlayışıyla kişisel ya da etnik kimliklerin kaybolmadığı -günümüzün popüler kavramlarıyla- geniş, çoğulcu ve katılımcı bir toplumu oluşturur.

Onun veda hutbesindeki, "Ey insanlar! şunu iyi biliniz ki Rabbiniz birdir, babanız birdir. Arap'ın başkaırka, başkaırkın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza, dindarlık ve ahlak üstünlüğü dışında bir üstünlüğü yoktur"¹¹ sözü, şekli ayrımcılığa yer vermeyen İslam kardeşliğinin önemini vurgulamaktadır.

Kavmiyetçiliğin reddedilmesi kişinin mensup olduğu milleti sevmemesi anlamına gelmez. Hız. Peygamber, "Kişi kavmini sever"¹² ve "Sizin en hayırlınız, aşiretini müdafaa edendir"¹³ buyurmuştur. Buna göre kavim, soy, sop sevgisi fitridir. Yasaklanan ise üstün görme, başkalarını rencide eden övünmedir.

7 Hucurât, 49/10.

8 Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

9 M. Ali Hâşimî, *Kur'an ve Sünnete Göre Müslüman Toplumu*, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Risale Yay, İstanbul 2005, 329-330

10 Kutub, Muhammed, *Örnek İslam Toplumu*, s. 43.

11 Hamidullah, *Vesâik*, s. 362; *İslâm Peygamberi*, I, 176-177.

12 Hâkim, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, (thk. Hamdi Demirdaş Muhammed), Beyrut, 2000, V, 1749. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Fiten, 7.

13 Ebû Dâvûd, Edeb, 121.

Ayrılık ve tefrikaya düşmek kamu maslahatını parçalar ve ümmetin yok olmasına sebep olur. Bunun için Kur'an, "Asla dinlerini parça parça edip kendileri de bölük bölük olanlardan olmayın! Öyle ki her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir"¹⁴ buyruğuyla uyarıda bulunmaktadır.

KABİLE ASABİYETİ

Olumlu ve Olumsuz Yönüyle Asabiyet

İbn Haldun, asabiyeti reel ve rasyonel açıdan değerlendirir ve şöyle der: "Asabiyet; ferdin ve toplumun hastalıklı yönü bir tarafa, beşerîn fitrî özelliğidir." Yine Câbirî de "Asabiyet bir taraftan toplayıcı ve birleştirici iken, aynı zamanda da ayırıcı, bölücü ve parçalayıcıdır. Asabiyet sebebi ile kabile birlik içinde çokluk, yarış ve rekabet dairesinde dayanışma üzerine kurulmuş bir cemaat olur" der.¹⁵

Demek ki asabiyeti olumlu yöne sevk etmek, ondan faydalanmak ve toplumun güvenini elde sağlamak mümkün. Yahut da asabiyeti bölücü ve parçalayıcı bir enstrüman olarak kullanan fertlerin, liderlerin ya da toplumların, sadece kendilerinin sonunu hazırlamakla kalmayıp, insanlığa baş belası olmaları da mümkün. Kanaatimize göre de Allah Resûlü, İslam'ı tebliğ sürecinde asabiyeti bir vâkıa olarak ele almış ve onu müspet yönüyle değerlendirme yolunu seçmiştir.

Asabiyetin Özellikleri ve Tezahürleri

İslam'dan önce Araplarda, vatandaşlığa dayalı bir devlet sistemi yoktu. Aksine, kabileciğe dayalı siyasi ve toplumsal bir yapılanma söz konusu idi. Bu düşüncenin kaynağı ve meşruiyeti, yani vatandaşlığın ölçütü "kabile asabiyeti" idi.

Asabiyete göre; her kabile müstakil yaşar. Kendini diğer kabilelerden üstün görür. Başka kabileleri ve toplulukları inkar eder. Kabileler arasında rekabet, inatlaşmaya ve fanatizme yol açar. Fanatizmde doğru ile yanlış, hak ile batıl bir birine girer. Fanatikler kalıcı bir ortaklık şuurunu oluşturamaz, ancak ortak düşman cephesinde birleşirler.¹⁶

Suçun mahiyeti ve suç-mağdur ilişkisi onun için önemli değildir. Kendi mensubu olduğu kabilesinin üyelerine şartsız ve sınırsız bir sadakat göstermek, sorgulamadan bağlılığa ve şovenizme dönüşen vatan tutkusuna götürür.¹⁷

Asabiyet, birleştirici değil, ayrıştırıcıdır. Asabiyette, barış ve birlik yerine "bizden olmayan, doğal olarak bizim düşmanımızdır" prensibi geçerlidir.

14 Rûm, 30/32.

15 Câbirî, *el-Asabiyye ve'd-devle*, 170-262.

16 Nasri, *Asabiyet*, 106-108.

17 Philip Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, I, 49. Ahmet Ateş, "Asabiyet", *İA*, I, 663.

Kabile mensubu asabiyet gereği “*kendi kabilesi ile birlikte cehennemde olmayı, başka kabile mensupları ile birlikte cennette olmaya tercih edebilmektedir.*”¹⁸

Kabile asabiyetini, güven duygusu, koruma-korunma ve kendi kabilesinin üstünlüğü¹⁹ (müfâhare) ayakta tutan etmenlerdi.

Cahiliye Asabiyetinin Tezahürlerinden Örnekler

Cahiliye döneminde Mekke ve çevresinde bulunan kabileler, Hz. Peygamber’in kabilesi Haşim oğullarına karşı uzun yıllara dayanan dostluk ya da rekabet yahut da düşmanlığa dayalı ilişkiler kurmuşlardır. Bu da elbette, onların İslam’a ve onun Peygamberine karşı tutumlarını belirleyici olmuştur.

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber’in atalarından Kusay’ın evlatları Abdüddâr ve Abdümenâf oğulları arasında Kabe görevlerinin (sikâye, rifâde, hicâbe, livâ vd.) paylaşımı noktasında bir anlaşmazlık çıkmış, aralarında Mücâdele ve rekabet baş göstermişti.

Kureys’i oluşturan diğer kabilelerden *Abdudâr*’ın, yanında yer alan Mahzûm, Adiy, Sehm, Cumâh -Hilfû’l-ahlâf çatısı altında-; *Abdümenâf*’ın yanında yer alan, Esed, Zühre, Hâris b. Fihri ve Teym oğulları ise Hilfû’l-mutayyebîn- adıyla bir araya gelmişler, bu ayrılık İslam’ın ortaya çıkışına kadar etkisini devam ettirmiştir.²⁰

Mekke’de kendini gösteren ikinci asabiyet tezahürü de Hilf’ul-Fudûl hareketidir. İlkinden yıllar sonra Allah Resûlü’nün “Bugün olsa yine katılırdım” buyurdıkları cemiyetinin ortaya çıkış sebebi de şu idi. Âs b. Vâil adlı Mekkeli tüccar, Yemenli bir tüccardan satın aldığı malın ücretini ödememiş, mal sahibi de parasını tahsil için Mekkelilerden yardım istemiş idi. Onun çağrısına Mutayyebûn destek verirken, Ahlâf ise kulak tıkamıştı.²¹

İslam öncesinde ortaya çıkan ve fakat varlığını ve etkisini sonra da devam ettiren Hâşim ve Abdüşşems arasındaki rekabet, Mekke’deki asabiyet mücadelesinin önemlilerinden kabul edilir. Nitekim, Kusayoğlu Abdümenâf’ın ölümünden sonra, Kabe hizmetlerinden *sikâye* ve *rifâde*’yi oğlu Hâşim, *kıyâde*’yi ise öteki oğlu Abdüşşems üstlenmişti. Onun ölümünden sonra da bu görevi oğlu Ümeyye devralmıştı. Ne var ki Ümeyye, Kureys liderliği konusunda amcası Hâşim ile girdiği mücadelesini kaybedince on yıl Şam’da sürgün hayatı sürmüştür.

18 Belâzurî, *Ensâbü’l-Eşraf*, II, 100.

19 Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiye*, 27-28

20 İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 138-140; İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, I, 17; Apak, *Asabiyet*, 58.

21 İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131-132.

İlk dönem İslam tarihine “Emevi Hâşimi mücadelesi” olarak damgasını vuran ve yukarıda zikrettiğimiz olayla başlayan asabiyet mücadelesinin bir başka örneği de Abdulmüttalib (b. Hâşim) ile Harb (b. Ümeyye) arasında cereyan etti. Abdulmüttalib’in yahudi tüccar komşusu kıskançlık sebebi ile Harb tarafından katledildi. Abdulmüttalib’in olayın peşini bırakmaması üzerine, Harb kan bedeli (diyet) olarak maktûlün yakınlarına yüz deve ödeme cezasına çarptırıldı.²² Bu olayla iki boy arasındaki Mücâdele sertleşti, derinleşti, çığ gibi büyüdü, zamanla düşmanlığa dönüşerek Emevi devleti zamanında birçok acı ve dramatik olaya zemin teşkil etti.²³

Aradan geçen zamanda Esed kabilesi Hilfü’l-fudûl cemiyetinden çıkmış, yerine -muhtemelen Hz. Ömer’in ihtidâsı ile onun kabilesi- Adiy girmiştir.²⁴ Öte yandan Hz. Peygamber’in mensubu olduğu Hâşimoğulları, tamamen Müslüman olmasalar bile -birkaç istisnâ dışında kendi evlatlarını korumuşlar hatta bu nedenle -nübüvvetin 7-10. yılları arasında- üç sene süre ile Kureyş’in sosyo-ekonomik boykotuna maruz kalmışlardı. Aynı şekilde, liderleri Ebû Tâlib, ömrünün sonuna kadar Müslüman olmadığı halde, yeğenine kol kanat germiş, ondan desteğini hiçbir zaman esirgememiştir.

İslam öncesi Medine’de Evs ve Hazreç’ten oluşan Arap kabileleri yanında, Yahudiler de yaşıyorlardı. Bunlar dışında daha küçük Arap ve Yahudi boyları da mevcuttu. Medine’de geleneksel bir yönetim sistemi olmadığı için halk kendi arasında sürekli olarak kabile üstünlüğü mücadelesi veriyordu.²⁵ Bu Mücâdeleler daha çok su kaynaklarını başkanlığını ele geçirme talebinden kaynaklanıyordu.²⁶ Etnik köken üstünlüğüne dayalı kabile asabiyeti,²⁷ sosyalleşme, vatan, devlet ve hükümet düşüncelerini engellediğinden dolayı daha önce kurulan Arap devletlerinin de sonunu hazırlamıştır.²⁸ Evs ve Hazreç arasındaki siyâsî rekabetin, Hz. Peygamber’in hicretinden sonra İslami döneme de sıçradığı ve zaman zaman alevlendiği de görülür.²⁹

22 İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, I, 87.

23 Bkz.: İbrahim Sarıçam, *Emevi-Hâşimi İlişkileri*, TDV Yayınları, Ankara 1997.

24 Watt, *Muhammed Mekke’de*, 13-15; Apak, *Asabiyet*, 60.

25 Hudari Beg, *Muhâdarâtü’t-Târîhü’l-Ümemi’l-İslâmiyye (ed-Devletü’l-Emeviyye)*, I-II, Mısır, (trz.), I, 23.

26 Hudari Beg, *Muhâdarât*, I, 22.

27 İbn Abdırabbih el-Endelûsi, *Kitabü İkdü’l-Ferid*, c. III, Kahire, 1952 s. 324.

28 Cevâd Ali, *Mufasssal Târîhu’l-Arab Kable’l-İslam*, I-X, Mısır, 1993, c. I, s. 370 vd.

29 İbn Abdırabbih, *İkdü’l-Ferid*, c.I, s. 331; Yaşar Çelikkol, “VII. Yüzyılda Medine’de Sosyal ve Dini Yapılar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2003; c. 13, sayı: 2, sayfa 393-419.

ASABİYETİN TEBLİĞE ETKİSİ

1-Olumsuz Etkisi

Hz. Peygamber, İslam'ı Mekke yıllarında tebliğ ederken tevhid, nübüvvet ve ahiret ile ilgili temel inanç esasları yanında, "içine doğduğu" Mekke toplumunun kabile anlayışı ve asabiyet tutkusunu temelinden sarsacak ilahi vahye dayalı ahlaki, sosyal ve iktisadi ilkeler de vaz etmiştir. Bu nedenle Mekke şehrinin kurulu düzeni ve aristokratlarının ("mele") alışkanlıkları yeni söylemden rahatsızlık duymuşlar ve buna şiddetli bir muhalefet göstermişlerdir. Nitekim, Kureyş içinde yukarıda da kısaca temas ettiğimiz gibi geçmişe dayalı kabile Mücadeleleri ve rekabet Hz. Peygamber'e karşı muhalefettin en ciddi sebeplerinden biri olarak zikredilebilir. Bu durumu birkaç örnekle özetleyebiliriz:

Ebû Cehil zihniyetini temsil edenler için Hz. Muhammed (s.a.s.); Allah'ın Elçisi değil, şartlar böyle devam ederse Haşimoğullarının istikbalini parlatacak, onlara ayrıcalık kazandıracak, buna mukabil diğer kabileleri ve liderlerini itibarsızlaştırarak ademe mahkûm edecek bir kişidir.³⁰ Ebû Cehil'in aşağıda zikredilen sözleri onun şahsında Mekkeli bir müşriğin tebliğe bakış açısını ve kabile asabiyetinin tebliğe ne denli mani bir ruh hâli taşıdığını bize göre açıklar niteliktedir:

*Biz Abdümenâf ile şan ve şeref yönünden şimdiye kadar çekiştik durduk. Onlar da halka yemek yedirdi biz de ... Şimdi onlar; "Bizim gökten vahiy aldığını iddia eden bir Peygamberimiz var" dediler. Biz onun dengini nereden bulup çıkaracağız. Allah'a yemin olsun ki ne ona inanırız ne de tasdik ederiz!*³¹

*Biz ona el-emîn/güvenilir demişken, o şimdi Allah'a nasıl iftira atabilir. O hiç yalan söylemedi ki! Hacılara su (sikâye) ve gıda (rifâde) temini Abdümenâfoğullarının olur, bir de peygamber onlardan olursa, bize ne kalacak!*³²

*Ona vahiy geldiği gibi bize de vahiy gelmedikçe asla (Muhammed'in) peygamberliğini kabul etmeyiz.*³³

Hz. Peygamber'in tebliği karşısında aynı asabiyetçi damar, Kureyş dışındaki diğer müşrik kabile mensupları için de geçerli idi. Nitekim, Tâifli Sakif kabilesinin eşrafından Ümeyye b. Ebî Salt'ın Hz. Peygamber hakkında sarf ettiği sözler Ebû Cehil'den farklı bir yöntem izlemediğini göstermektedir:

30 Apak, *Asabiyet*, 64.

31 İbn İshâk, *es-Sîre*, 170.

32 Süheyli, *er-Ravd*, V, 240.

33 Halebi, *İnsânü'l-Uyûn*, I, 497.

*Sakıflı kadınların benim Abdümenâfoğullarından bir gence uyduğumu duymalarından utanmışım için, onun peygamberliği kabul etmem.*³⁴

Hz. Peygamber'e Mekke'de düşmanlık yapanların en önde geleni şüphesiz Ebû Leheb'di. Tarihçiler, Ebû Leheb'in yeğeni Hz. Muhammed'e ve inananlara karşı bu olumsuz tutumunun amcası olmasına rağmen babası Abdullah ile ana ayrı kardeşler olmasına, eşi Ümmü Cemil'in tutumunu da İslam'a karşı en sert muhalefet eden ve Bedir Savaşı'ndan sonra Mekke'nin lideri konumuna gelen Ebû Süfyân'ın kardeşi olmasına bağlarlar.³⁵

2. Olumlu Etkisi

Asabiyyetin, İslamın tebliğine yönelik bütün olumsuzluklarına rağmen -yukarıda İbn Haldun ve Cabirî'nin iddia ettikleri gibi- birtakım olumlu taraflarının olduğunu da söylemek mümkündür. İmdi, örneklerle bu hususa da kısaca temas edebiliriz.

Ebû Tâlib'in öz yeğeni Hz. Muhammed'i sekiz yaşından itibaren himayesine aldığı, vefatına kadar onunla ilgilendiği ve ölümüne kadar da -yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi- bütün gücüyle onu himayeye çalıştığı mâlumdur. Ancak üç yıl süren Hâşim ve Muttaliboğullarına yönelik boykot uygulamasında Hz. Peygamber'in bazı yakınları boykotu delerek onlara gıda malzemesi götürmüştü.³⁶

Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın Müslümanlığa girişinde de kabile dayanışmasının etkisinden söz etmek mümkündür. Nitekim, Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'e karşı hakaretlerde bulunmasını bir cariye aracılığı ile öğrenen Hz. Hamza'nın, tarihçi İbn İshâk'ın naklettiğine göre, fevri bir çıkışla, yeğenini himaye adına "İşte ben de Muhammed'in dinine giriyorum" dediği ve evine gittiğinde bazı tereddütler yaşamakla birlikte ertesi gün, amcazadesiyle görüşünce kalbinin mutmaîn olduğu anlaşılıyor.³⁷

Bu hususta üçüncü ve son örneğimiz de Hz. Peygamber'e hicret edeceği gece Kureyş'in bütün boylarına mensup gençlerin suikast teşebbüsünü haber alışı ile ilgilidir. İbn Sa'd'ın rivayetine göre Hz. Peygamber'e bu suikast teşebbüsünü haber veren kişinin, yine kuzenini koruma adına harekete geçen Abdülmüttalib'in kardeşinin kızı Rukayya olması ilgi çekicidir.³⁸

34 Halebi, *İnsânu'l-Uyûn*, I, 301.

35 Câbirî, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, 104-105. Kur'an'daki, Leheb suresinin de Ebû Leheb ve eşi Ümmü Cemil hakkında indirildiğini hatırlayalım.

36 İbn İshâk, *es-Sire*, 145-147.

37 İbn İshâk, *es-Sire*, 151-152.

38 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 223.

KARDEŞLİĞE DAYALI BİR TOPLUM OLUŞTURMA STRATEJİSİ

Bilindiği gibi Mekke’de Müslümanlar bir avuç insandan oluşuyordu. Asıl kardeşliğe dayalı siyasi, sosyal ve kültürel bir toplum olarak şekillenmeleri hicretten sonra Medine’de gerçekleşmiştir.³⁹ İslam toplumu (ümme) olgusu da bu dönemde teşekkül etmiştir.⁴⁰ Çünkü ümmetler sadece peygamberlere inananlardan oluşmaz. Medine sözleşmesinde, Yahudiler de “diğer insanlardan ayrı” (min dūni’ n-nâs) bir toplum olarak tanımlanan ümmetten sayılmıştır.⁴¹ Fakat buradaki ümmeti, literatürdeki anlamıyla değil, müstakil bir topluluk/devlet şeklinde değerlendirmek gerekir. Çünkü Kur’an, inanmış gibi görünen münafıkları bile ümmete dahil etmemektedir. Nitekim, Medine döneminde, önceki toplumlar için kullanılan şia, mele, kavm gibi kelimelerin yerine ümmet ve Ehl-i kitap kelimeleri kullanılmıştır. Böylece ümmet kavramının Medine döneminde genel olarak dinî bir toplumu ifade etmesi, İslam tarihinde gerçekten kesin bir dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Kur’an, o zamana kadar sosyal ve siyasal oluşumlardaki kan bağına dayalı akrabalık, kabilecilik ve şeref anlayışı yerine, ortak dinî inanca dayalı yeni bir toplum anlayışını getirmiş ve ümmet kavramıyla İslam toplumu, putperest ve Ehl-i kitap toplumlardan kesin olarak ayrılmıştır.

Hz. Peygamber, Kur’an’ın öngördüğü ilkeler ışığında kabile asabiyetini yasaklamıştır. Bireyin iradesi dışında teşekkül etmiş bütün farklılıkları, imtiyazları reddederek üstünlük kabul edilen anlayışların önüne geçmiştir. Kabile asabiyetini yeniden hortlatacak tutum ve davranışlara tepki göstererek engel olmaya çalışmıştır.⁴² Vahiy doğrultusunda Hz. Peygamber’in ortaya koymak istediği sosyal ve siyasal yapı, hürriyet, eşitlik, liyakat, istişâre ve adalete dayanıyordu. Bu anlayışa göre İslam’da siyasal erk gücünü ümmetten almalıydı. Onun için ortak bir inancı, amacı paylaşan insanların, ahenkli biçimde bir araya gelmeleriyle oluşan topluluğa ihtiyaç vardı.⁴³

Şimdi kabile asabiyeti yerine kardeşliği intaç eden olgu ve olaylara göz atalım:

39 Gen. Bil. Bkz: Abdullah Aygün, *Kur’an’a Göre Ümmet-i Muhammed’in Özellikleri*, (Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Veli Ulutürk) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008, s. 9-10.

40 Mustafa Aydın, *İlk Dönem İslam Toplumunun Şekillenmesi*, Pınar Yay., İstanbul, 1991, s. 38, 108.

41 “İşte bunlar, diğer insanlardan ayrı ümmet (toplum) teşkil ederler” (2. madde). (İbn Hişâm, *es-Sîretü’ n-nebeviyye*, Tûrâsü’ l-İslâm, yy, 1955, I, 501; Hamidullah, *Mecmuatü’ l-vesâiki’s-siyâsiyye*, Dârü’ n-Nefâis, Beyrut 1985, s. 59

42 Müslim, *Sahih*, III, 2207.

43 Ali Şeriatî, *İslam Sosyolojisi* (trc. Kamil Can), Birleşik Yayınları, İst. 1998, s. 123.

HZ. PEYGAMBER'İN ŞAHSİYETİ VE DAVET YÖNTEMİ

Hız Muhammed'in bir peygamber ve lider olarak yeni bir toplum inşâ sürecinde şahsiyeti şüphesiz büyük önem arz etmiştir. O, gerek nübüvvet öncesi gerekse sonraki yaşayışı ile ister inansın ister inanmasın herkesin özüne güvendiği, insani ilişkilerinde son derece nazik ve kibar,⁴⁴ kadınıyla erkeğiyle, çocuğuyla yaşlısıyla herkesin takdirini toplamış, Kurân'ın ifadesi ile örnek bir kişi⁴⁵ ve büyük bir ahlak numûnesiydi.⁴⁶ Onun yetim ve öksüz oluşu,⁴⁷ öz ya da üvey hiçbir kardeşinin bulunmayışı, akrabaya, komşuya, mazluma ilgisi ve çocukluğundan itibaren sıkıntılı bir hayat sürüşü, kişiliğinin oluşumunda şüphesiz olumlu yönde etkili olmuştur. Bu analizleri din psikologlarına bırakmakla birlikte, vahiyle de teyit edilen zikrettiğimiz hususlara hayatı boyunca büyük ehemmiyet vermiş olduğu ehlinin de malumudur.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.), kendinden önce gönderilen peygamberler gibi, kardeşliğe dayalı bir toplum oluşturmak için gerek kendi zâtının, gerekse muhatap kitlenin, davetin öne çıkacak psikolojik unsurlarını dikkate almış olması gerekir. Binâenaleyh, davet ve icraat sürecinde onun son derece sabırlı, azimli, ümit veren, müşfik ve rahmet ile muamelesi, müsamahakâr oluşu -adam eksiltme değil- adam kazanma stratejisi, tevâzuu, sade ve düzgün yaşam tarzı ve mübarek ağızlarından düşürmedikleri dualarıyla insanların önce gönüllerini fethetmeyi bilmiştir.⁴⁸

Onun meşhur "Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz" hadis-i şerifi, hem kendi uyguladığı hem de ümmetine tavsiye ettiği bir düsturdur. Onun muhataplarına karşı gösterdiği hüsn-i muâmele ve insanlara verdiği değer de davetinin başarılı olmasında etkin yöntemlerinden biridir.⁴⁹

Öte yandan, Hira mağarasında ilk vahiy tecrübesi yaşadktan sonra "Allah'ın Elçisi" İslam'ı tebliğ uğruna hayatı boyunca toplum içerisinde bulunmaya gayret etmiş, devamlı surette insanlarla haşır-neşir olmuştur. Toplumda nüfuz sahibi ailelerle dostluk ve ittifak kurmak üzere evlilikler yapmıştır. Döneminin sosyo-politik bağları dikkate alındığında bu tür ilişkilerin ne kadar stratejik ve etkili adımlar olduğu görülür. Örneğin Kureyş'ten Halid b. Velid'in akrabası Ümmü Seleme ve Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habibe ile evliliğinin Kureyş'in ileri gelen bu kabilelerinin ezeli düşmanlığını uzun vadede

44 Âli İmrân, 159.

45 Ahzâb, 33/21.

46 Kalem, 68/4.

47 Duhâ, 93/6.

48 Geniş bilgi için bkz.: Ahmet Önkal, *Asr-ı Saâdette İslam'a Davet Metodu*, 97-98 (Komisyon, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdette İslam*, Beyan Yayınları, I-V, İstanbul 1995, c. I içinde)

49 Örnekler için bkz.: Ahmet Önkal, *Asr-ı Saâdette İslam'a Davet Metodu*, 106-115.

muhabbete dönüştürdüğü bir gerçektir. Yine Medine döneminde Yahudi hanımlarla evlilik yapması da bu doğrultuda atılan adımlardan kabul edilmelidir.⁵⁰

Hicreti Milâd Oldu: Siyâsî Organizasyon Fikrinin Teşekkülü

İslam'dan önce Araplar, bütün kabileleri içerisine alacak büyük bir devlet kuramışlardı. Yarımadanın genişliği, tabiatının sertliği, ulaşımının zorluğu, bedeviliğin yaygınlığı birleşik ve genel anlamda bir politik sistemin doğmasına mani olmuştur. Göçebelik, toprağa bağlılığın önüne geçmiş, hayatın zorluğu ve yaşam mücadelesi bilince dayalı ortaklığının önünü kesmiş, yakın topluluklarla bile yardımlaşma doğmamıştı. Toprağa yayılma, lehçelerin çoğalmasını tetiklemiş, göçebe zihniyeti, vatan ve sınır mefhumunu ortadan kaldırmıştı. Dolayısıyla tek ve nihâi bağ, kabile asabiyeti olmuştur. Kabile asabiyeti de son tahlilde bütünleştirici değil, parçalayıcıdır. Bunlardan dolayı bedeviler, kabileleri dışındaki hiçbir otoriteye boyun eğmemişler, devlet düşüncesini tasavvur ve idrâk edememişlerdir.⁵¹

Şüphesiz Allah, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i sadece devlet başkanı, vergi amili, ordu komutanı, hâkim, kadı, eğitimci vs. olarak gönderilmedi. Müslüman bilincin Kur'an'dan açık ve seçik anlayacağı üzere o, sadece Allah'ın bir elçisidir.⁵² tevhid akidesine dayalı,⁵³ kendinden önceki peygamberleri⁵⁴ ve getirdiklerini tasdik eden,⁵⁵ Allah katında tek din olan İslam⁵⁶ dininin SON PEYGAMBERİ'dir.⁵⁷ Kaldı ki o, kral-peygamber olmayı değil, kul peygamber olmayı tercih etmiştir.⁵⁸ Ondan sonra bir peygamber daha gelmeyeceğine göre alimlere kutlu ve bir o kadar da sorumluluğu yüksek bir görev bırakmıştır. Bu, aslında bir "medeniyet projesi" idi. Dünya durdukça ALLAH'IN DİNİ yaşayacak, dilden dile, gönülden gönüle ve nesilden nesile yaşanarak aktarılacak, insanlığa temel, fitrî ve evrensel değerleri, özünden ve ruhundan bir şey kaybetmeden geliştirerek kurumlaşacaktı.

50 Geniş bilgi için bkz.: Rıza Savaş, *Hz. Muhammed (s.a.s.) Devrinde Kadın*, Ravza Yayınları, İstanbul 1992.

51 Dürî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, (çev: Hayrettin Yücesoy), İstanbul 1991, 69.

52 Âli İmrân, 3/144; Ahzâb, 33/40; Fetih, 48/29.

53 İhlâs, 112/1.

54 Âli İmrân, 3/144.

55 Bakara, 2/97; Âli İmrân, 3/50; Mâide, 4/48 vd.

56 Âli İmrân, 3/19.

57 Ahzâb, 33/40.

58 Bünyamin Erul, *Örnek Bir Lider Hz. Peygamber*, TDV Yayınları, II. Baskı, Ankara 2010, 80.

Hz. Muhammed (s.a.s.) bir beşer-peygamberdir.⁵⁹ Zirâ, dinin muhatabı bütün beşeriyettir.⁶⁰ O, ilahî vahyi Allah'ın tarihe müdahalesi dışında, beşerî gücü ile tebliğ etmiştir.⁶¹ Tebliğin hedefi, yaratıcıyı tanıyan, dünya-ahiret dengesini gözetten, yararlı işler işleyen, sorumluluk bilinci ile hareket eden ve takva dışında üstünlük iddialarını reddeden, ahlaka, hukuka ve adalete dayanan bir toplum inşa etmektir.

Bunun yolu da doğal olarak siyâsetten geçiyordu. Hamidullah merhum Hz. Peygamber'in siyaset stratejisini şöyle özetlemeye çalışır: *Hz. Peygamber, melek sıfatına sahip küçük bir insan topluluğu yerine vasat vasıflara sahip ictimâî, ahlaki müsamaha götürür bir seviyede büyük sayıda insana sahip olmanın tercihe şâyan olduğu kararına vardı... (O,) iktidarsız bir ahlakın cemiyet için, ahlaksız bir iktidar kadar tehlikeli olduğu fikrindeydi: Beşer suretindeki yırtıcı hayvanlarla çevrili az sayıdaki müttakî insan... Haksızlıkların kurbanı olacak... Ne ahlak ne de şeref ne de namus tanıyan iktidârın neticesi ise herkeşçe malumdur. Şu hâlde ne yapmalıdır?*⁶²

Hakikaten, Kur'an'ın insana tanıdığı din ve vicdan özgürlüğü sınırı⁶³ ile haksızlık ve zulmün alabildiğine kol gezdiği ve devlet (ahlaklı iktidar) düşüncesinden uzak, çoğu bedevî kabilelerden oluşan Hicaz bölgesindeki topluluklara karşı Hz. Peygamber'in siyaseti ne olmalıydı?

Bu sorunun cevabını da yine Hamidullah hocamızın tespiti ile aktaralım: *Bu durumda mümkünse iknâ yoluyla, hatta lüzumu hâlinde kuvvet kullanarak (haksızlıklara) son vermek kabilelerin yararına idi. Hz. Muhammed (s.a.s.), bir cerrah gibi bütün bir vücudun kurtarılması için kangren olmuş bir uzvun kesilip atılması taraftarı idi... Islahat kuvvetini kullanmak için önce kuvvet kazanmak gerekir... Hz. Muhammed, ilişkilerini sınırlarının ötesine taşımalıydı, zira Mekke kapitalistleri Arap kabilelerinin çoğunu İslam'a karşı savaşmak için kışkırtıyordu. Pratik bir insan olan Hz. Muhammed, önce Medine'nin çeşitli kabilelerini kendi otoritesi etrafında toplamasını bildi, ardından da yeni yeni dostlar kazanmasını bildi.*⁶⁴

Muhacirlerin İskam ve Yeni Şehre İntibakı

İlk başta Mekke'de evini yurdunu, muhtemelen eşini çocuklarını, malını mülkünü bırakıp hicret eden muhacirler için, ne Hz. Peygamber, ne de ensar tarafından Medine'de müstakil arsalar ya da evler tahsis edilmedi. Belli ki -evvel emirde- muhacirlerin yeni yurtlarına alışmaları, güvenli bir şekilde barınmaları ve Hz. Peygamber'in gelişini bekle-

59 Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6; Müddessir, 74/31.

60 Sebe', 34/28; Enbiyâ, 21/107; Furkân, 25/1.

61 A'raf, 7/188.

62 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 281-283.

63 Bakara, 2/256; Kâfirûn, 109/6.

64 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 283-284.

meleri için olsa gerek, hemen hemen hepsi ilk indikleri Kuba'daki 'Avâlî bölgesinde ensara ait evlere yerleştirildiler. Nitekim, muhacilerden bekâr olanlar, Sa'd b. Hayseme'nin evinde,⁶⁵ diğerleri ise ya kabilesel bağılık ya da kabileler arası hilf gibi bağlar göz önünde bulundurularak geçici yerlere yerleştirildiler. Ensar içinde evleri misafir ağırlamaya müsait olanların, kapılarını din kardeşlerine açtığı, kimin nereye yerleştirileceğini tespit için kur'a yöntemine de baş vurulduğu nakledilmektedir.⁶⁶ İbn Abdilberr, bazı muhacirlerin ensar evlerine onar onar gruplara bölünerek yerleştirildiklerini bildirmektedir.⁶⁷

Burada işaret etmekte fayda gördüğümüz husus, ensarın muhacir kardeşlerini kendi evlerinde misafir etmek için can atarak maddi-manevi hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış olmalarıdır.⁶⁸

Kaynaklarda, ilk muhacirlerin yerleştiği mevkiiler arasında Benî 'Avf b. Amr kabilesinin bölgesi,⁶⁹ Külsum b. el-Hidm'in evi,⁷⁰ muhacilerden bekâr olanlar için ise, Sa'd b. Hayseme'nin⁷¹ evi (Beytü'l-'Uzzâb⁷² (bekârlar evi),⁷³ Abdullah b. Seleme el-'Aclânî,⁷⁴ Rifâ'a b. Abdilmünzir'in⁷⁵ evi, Mübeşşir b. Abdilmünzir'in⁷⁶ evi zikredilmektedir.

Ayrıca, Süh b. el-Hazrec'in muntıkası,⁷⁷ 'Asabe bölgesinde Beni Cahcaba evleri,⁷⁸ Abdüleşheloğullarının evleri,⁷⁹ Benî Neccâr'ın evleri de muhacirlere kukac açan mahallelerdendir.

Muhtemelen isimleri zikredilmeyen diğer muhacirler, Selmân-ı Fârisî örneğinde olduğu gibi Resûlullah'ın tesis ettiği "muâhat/kardeşlik" kurumu gereği ensardan onlara

65 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 623.

66 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 396, VIII, 459.

67 İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1482.

68 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 396.

69 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 66-67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 9.

70 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 79-80; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 233, III, 22.

71 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 122; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, I, 386; *es-Suheyli, Ravd*, II, 331.

72 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 122.

73 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 167, 229, 230-233.

74 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 468; İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 178.

75 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 456; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 540.

76 İbn Hacer, *el-İsâbe*, V, 762.

77 İbn Hişâm, *es-Sîre*, I 67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 125.

78 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 67; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 79.

79 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 68.

kucak açanların evlerine yerleşmiş olabilirler.⁸⁰ Muhacirlerin ilk planda karşılaştıkları iskân sorunu bu şekilde halledildikten sonra şehirdeki uygun evlere ya da arsa tahsis edilerek yapılan yeni evlerine naklediyorlardı.

Hz. Peygamber, başta muhacirler olmak üzere Medine'deki Müslümanları şehir olgusuna alıştırmış, eski alışkanlıklarını terk etmelerini tavsiye etmiştir. Nitekim, muhacirlerin, Medine'nin havasına alıştıkları ve Medine yavaş yavaş mamur bir şehir hâline geldikçe yeni ortama büyük çoğunlukla uyum sağladıkları görülmüştür. Başlangıçta muhacirler arasında baş gösteren humma hastalığının onları bir hayli sarstığı anlaşılıyor. Hz. Aişe (r.anha): "Medine'ye geldiğimizde burası Allah'ın en vebâli yerlerinden biriydi. Buthan'dan pis su akardı." Muhacirler, Medine'yi temizlemeye özen gösterdiler ve çoğu, buhur yakarak onun havasını temizlemeye başladılar", demektedir. Hz. Ömer, bir defasında, insanların kullanmasına izin verilmeyen ağaç dallarının bulunduğu bir yığına rastlar. Bunların mescide getirilmesini ve Müslümanların bundan istifade etmelerini ister.⁸¹ Buna Resûlullah'ın Medine'ye sağlık vermesi, humma hastalığını Cuhfe denilen mevkiye alıp götürmesi⁸² ve muhacirlerin burayı sevmeleri için yaptığı duayı da eklemek lazımdır.⁸³ Bundan sonra insanlar Medine'nin havasına alıştılar, beğendiler ve burayı diğer beldelere göre daha fazla tercih etmeye, üstün tutmaya başladılar.⁸⁴

Bu yeni ikamet yerine alışmaya, toplumsal şartlara ayak uydurma ve muhtelif renk ve meşrepten oluşan topluma tam anlamıyla adapte olma meselesi de eşlik etmiştir. Elbette Resûlullah'ın muhacirlerin topluma intibak etmesinde çok önemli katkısı ve rolü olmuştur.⁸⁵ O, bunu yaparken ashabına aynı zamanda adâb-ı muâşereti (selamlaşmayı, oturup-kalkmayı, yeme-içmeyi, vücut ve çevre temizliğini vs.) öğretmiş,⁸⁶ hicretten sonra Arap yarımadasında yaygın olan kötü âdetleri daha güzelleriyle değiştirmiştir.⁸⁷

Medine Mescidi'nin Fonksiyonları

Resûlullah, Medine'ye hicretten sonra Benî Neccâr yurdunda bulunan Ebû Eyyüb el-Ensari'nin evine yerleşmeye karar verdi ve Medine kardeş toplumunu oluşturacak dinî, içtimai ve siyâsi faaliyetlerini burada ikamet ederek sürdürdü.

80 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 84.

81 Matari, *et-Ta'rif*, 15. Semhûdi, *Vefâ*, III, 56;

82 İbn Dureyd, *el-İstikak*, 308.

83 Matari, *et-Ta'rif*, 15; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 221-222,

84 el-İsfahânî, *el-Eğâni*, I, 39

85 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 354.

86 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 354; III, 641.

87 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 91.

Ebü Eyyüb el-Ensari'nin evinde yaklaşık bir yıla yakın bir süre kaldığı bilinmektedir.⁸⁸ Ancak, geçici ikâmeti dönemindeki ilk ve önemli faaliyetlerinden biri şüphesiz ibadet yanında birçok fonksiyonu da icra eden Mescid-i Nebevi'nin inşası ile onun doğu tarafına eşleri için evler bina etmek olmuştur. Bu teşebbüsü bir bakıma, coğrafi olduğu kadar, ibadet, idare, içtimai ilişkiler yönlerinden Medine'nin merkezini tayin anlamına da geliyordu.

Buna ilave olarak Hz. Peygamber her mahallede Müslümanların mescit edinmelerini istemiş, sık sık da onları ziyaret etmiştir.⁸⁹

Ancak burada konumuzla alakalı olarak asıl üzerinde durulması gereken husus Mescid-i Nebevi'nin fonksiyonudur. Zira Allah Resûlü, bu mescidi sadece mabed olarak kullanmamış, eğitim-öğretimden, askerî faaliyetlere, elçilerin kabulüne, adli-kazaî işlerden, iktisâdî ve mâlî işlere kadar birçok alanda Medine Mescidi'ni fonksiyonel olarak kullanmıştır. Bilindiği gibi, Hz. Peygamber devrinde mescitte, beş vakit namaz dışında Cuma namazları da kılınıyor ve bu namazlara erkekler dışında kadınlar ve çocuklar da iştirak ediyorlardı. Erkeklerin yanı sıra, kadınlar da Hz. Peygamber'i dinleme ve ona çekinmeksizin soru sorabilme imkânına sahip olabiliyorlardı. Nitekim, kadınlar erkekler kadar zaman bulamadıklarından ondan kendileri için özel bir gün tahsis etmesini talep etmiş, Resûlullah da onlara özel bir gün tahsis etmiştir.⁹⁰

Diğer Mescitlerin Rolü

Medine'de kardeşliğe dayalı toplum oluşumu ve kabile mensuplarının yeni dine yönelişinde mescitlerin rolü inkâr edilemez. Nitekim şehirde Mescid-i Nebevi dışında her kabilenin, her batnın, hatta her aşiretin kendine ait bir mescidi vardı.⁹¹ Aşiret ve kabile mensupları beş vakit namaz dahil günlük ibadetlerini buralarda ifa ediyorlar, dini ve dünyevi meselelerini buralarda konuşma imkânı elde ediyorlardı. Örneğin, Hz. Peygamber devrinde Mu'âz b. Cebel kendi kabilesinin imamı idi. Kur'an ve Sünnetle ilgili öğrenmediği, kaçırdığı bir şey kalmasın diye büyük emek sarf eder, Hz. Peygamber ile birlikte bir vaktin namazını kılar, daha sonra kendi kabilesine dönünce onlarla da başka bir vaktin namazını kılar, Allah Resûlü'nden öğrendiklerini aynen onlara da anlatırdı.⁹²

88 Bu süreç, yaklaşık on ay yani, rebülevvel ayının sonlarından, safer ayına kadardı. Ancak yedi ay kaldığına dair rivayetler de vardır. (h.1./m.622). Bkz.: İbn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûn*, I, 195; Taberî, *Târih*, II, 396-397; el-Halebi, *İnsân*, II, 251, 347; es-Semhûdi, *Vefâ*, I, 260, 265.

89 İbn Sa'îd, *et-Tabakât*, I, 241; Semhûdi, *Vefâ*, III, 863.

90 Nevzat Âşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, 78, Ahmet Güner, *Asr-ı Saâdet'te Mescidler ve Fonksiyonları*, 183-198 (*Bütün Yönleriyle Asr-ı Saâdet'te İslam'ın 4. cildi içinde*)

91 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 499, III, 387; Semhûdi, *Vefâ*, II, 757.

92 İbn Kudâme, *el-İstisâr*, 29.

Çünkü mescit kabileler için dini ve toplumsal açıdan bir merkezdi. Nitekim hicretten sonra Resûlullah, Kuba'ya varır varmaz Beni Amr b. Avf kabilesi mahallesinde Kuba Mescidi'ni inşa etmiştir.⁹³ Kuba'dan Medine'nin merkezine ulaştınca da ilk işlerinden biri Medine Mescidi'ni bina etmek olmuştur. Kaynaklarımızdan Resûlullah, biat için Medine'ye gelen kabile heyetlerine kendi yurtlarına döndüklerinde oralarda da mescid edinmelerini tavsiye ettiğini öğreniyoruz.⁹⁴

Kardeşleştirme

Kardeşleştirme uygulaması, Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinden beş ya da sekiz ay sonra yani hicretin 1. yılında başladı. Ulema, kardeşleştirmenin ensar ile muhacir arasında Bedir Savaşı'ndan önce gerçekleştiği konusunda ittifak etmişlerdir.

Nitekim Resûlullah, ensar ve muhacirînu Medine Mescidi'nde topladı ve Müslümanların önde gelenlerinin isimlerini tespit ettirdi.⁹⁵ Bunların sayısının 90-100 kişi olduğu nakledilir.⁹⁶ Başka bir rivayete göre de bunlarının sayısı 300 kadardı.⁹⁷ Kardeş yapılan kişilerin daha sonra Enes b. Mâlik'in evinde bir deftere kaydedildiği bildirilmektedir.⁹⁸

Resûlullah da bu topluluk içerisinde idi ve birbirleri ile kardeş olmayı arzu edenleri seçerek tespit etmişti.⁹⁹ Bu kardeşlik akdinin geçerli olabilmesi için, Resûlullah'ın kardeş yapacağı iki kişiden birinin diğerine elini uzatması, onun da uzanan eli geri çevirmemesi gerekiyordu. Nitekim, Hz. Peygamber'in bir ensar ile bir muhaciri kardeş ilan edişini İbn İshâk "Onları karşılıklı olarak birer birer kardeşleştirdi. Daha sonra Ali b. Ebi Tâlib'in elini tutarak 'Bu da benim kardeşim' buyurdu" diyerek izah etmektedir.¹⁰⁰

Allah yolunda yapılan bu kardeşlik, kan kardeşliği hukukunun üzerinde idi ve kan kardeşliğinden öte tutuldu. Hatta, kan kardeşliğinin önüne geçmesi pahasına kardeşleşenler, birbirlerine mirasçı oluyorlardı.¹⁰¹ Bu, aslında özel bir miras uygulaması anlamını taşımakla birlikte, Câhliye devrinde geçerli olan âdet ve geleneklere de -gerek şeklen

93 İbn Fadl el-Umeri, *Mesâlikü'l-Ebsâr*, 127.

94 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 60, II, 355.

95 el-Halebi, *Sîre*, II, 96-97.

96 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 237.

97 el-Âmirî, *Behçetü'l-Mehâfil*, I, 169.

98 Mechul, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*,

99 el-Halebi, *Sîre*, II, 96-97.

100 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 226.

101 İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 37; İbn Habîb, *el-Muhabber*, 71; el-Makrizî, *İmtâ'u'l-Esmâ*, I, 50.

gerekse içerik olarak aykırı idi. Nitekim daha sonra inen ayet-i kerimelerle muâhât ile farz kılınan birbirlerine mirasçı olma hükmü ortadan kaldırıldı.¹⁰²

Görülüyor ki Hz. Peygamber, din kardeşliğini kan kardeşliğinin önüne geçirmiş. Elbette, onun bu hususta gözetmiş olduğu maslahat ve hikmet, İslam inancına dayalı bir toplum tesis etmek ve Medine’de behemahal bir İslam toplumu meydana getirmek idi. Yoksa Cahiliye toplumunda olduğu gibi asabiyete dayalı bir toplum oluşturmak değildi.

Kardeşleştirme bu şekliyle Medineli Müslümanların uyması gereken örnek bir davranıştı. Yoksa toplumun diğer inançlara mensup kişi ve gruplarının uyması söz konusu değildi. Burada gözetilen husus, Hz. Peygamber’e tabi olarak hayır kapısını açık tutmayı gönülden isteyenlere açık seçik bir fırsat sunmaktı. Buna talip olmayanın da bu sıkıntıya girmemesiydi. Belki de buna delil olmak üzere, sahabiler kardeşlerini seçerken aynı zamanda ona bağlılıklarını bir kez daha bütün benlikleri ile ortaya koyuyorlar ve Yüce Allah’ın inayetine mazhar olabilmek için birbirleri ile yarışıyorlardı.

Karşılaştırmalı ve analize dayalı incelemeler göstermiştir ki sahabiler, Allah Resûlü’nün kardeşleştirme uygulamasına tam manası ile riayet etmişlerdir. Böylece, belirli bir ilke ve ideal uğruna yapılan kardeşlik, kişisel olduğu kadar, ilmî ve fikri işlevleri ile de tatbik edilmiş, kardeşler arasında fikri, içtimai eşitsizliğin ortadan kaldırılması yönünde atılan önemli bir adım olmuştur.

Muhammed Gazâli kardeşleştirme hususunda şöyle demektedir: *Hz. Peygamber, ümmetin birliğini kardeşlik temeli üzerine oturtmuştur. Ben sözünü ortadan kaldıran ve ferdî cemaat ruhuyla, cemaatin hayrına ve cemaatin emelleriyle hareket ettiren kardeşlik, kendi varlığını ancak ona bağlı olduğu zaman hissettirir, gösterir. Din kardeşliğinin yaygınlık kazanması cahiliye asabiyetinin erimesi demektir. Nesep, renk, ve vatan farkının ortadan kalkması demektir. İslam’dan başka bir şeye bağlılık yoktur ve ferdin ilerlemesi ve gerilemesi takvasına bağlıdır.*

Resûlullah bu kardeşliği, sadece sözde değil, özde bir kardeşlik olarak yani cömertlik, hoşgörü, empati, birbirini sevmeye, birbirinin derdi ve sevincini paylaşmaya dayalı gerçek bir akit ile gerçekleştirmiştir... Ensar, muhacir kardeşlerine büyük fedakârlık gösterip, son derece ikramda bulunuyordu. Hatta, muhacirleri paylaşamıyorlar, aralarında kur’a çekiyorlar, kur’a kime çıkarsa muhacir ona gidiyordu. Muhacirler de ensarın bu iyi niyetini suiistimal etmemişler, açgözlülük yaparak ihtiyaçlarından fazlasına tamah etmemişlerdir. Resûlullah da “Ümmetimden tek bir dost edinseydim, o Ebû Bekir olurdu. Fakat, İslam kardeşliği daha üstündür” buyurmuşlardır. Hakkaniyet temelinde oturmuş kardeşlik maddeye dayalı toplumlarda yeşermez. Çünkü orada, cehalet, korkaklık, cimrilik, tamah, ihtiras, haset gibi kötü huylar yaygındır. Böyle yerlerde bırakın kardeşliği sevgi de olmaz.¹⁰³

102 Enfâl, 8/11.

103 Muhammed Gazâli, *Fıkhûs-Sıre*, (çev.: Resûl Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 1991, 178-181.

Böylelikle meşrepleri ve tabiatları birbirine benzeşsin, vatanlarından uzak olmalarından dolayı kaba-sabalıkları ortadan kalksın, aşiretlerinden, ailelerinden ırak olmaktan kaynaklanan sıkıntıları aşılınsın istenmiştir.¹⁰⁴

Kardeşleştirme sebebi ile aralarında ilmi ve fikrî seviyelerinin eşitlenmesine yönelik uygulamalara daha birçok örnek sunulabilir. Nitekim, Ca'fer b. Ebî Tâlib ile Muâz b. Cebel'in kardeş edilmelerinde olduğu gibi; onlar huy ve seciye bakımından birbirlerine uyumlu idiler. Her ikisi de ilme değer ve önem verirlerdi. Hatta İslam'ın ilk fakihleri ve âlimleri arasında kabul edilirler. Nitekim, Ca'fer b. Ebî Tâlib için "Hz. Peygamber'den sonra insanların en efdal olanı" denirdi.¹⁰⁵ Muâz b. Cebel de "helal ve haramı bilme noktasında önde gelen" insanlardan kabul edilmiştir.¹⁰⁶ Aynı zamanda Ca'fer, Müslümanların en hayırlılarından addedilmiştir.¹⁰⁷ Muâz da o toplum içerisinde hayırlı gençlerin en cömert idi.¹⁰⁸

Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ve Übeyy b. Ka'b'ın hayatlarında da aynı özellikleri buluruz. Her ikisi de ilme olan merakları ve gayretleri noktasında birleşirler. Saîd b. Zeyd, hadis ve fıkıh konusunda otorite idi ve birçok sahabi kendisinden rivayet almıştı.¹⁰⁹ Übeyy b. Ka'b da aynı şekilde kurraların önde geleni âlim ve Hz. Peygamber'den hadis yazan kişi olarak¹¹⁰ fakih sahabiler arasında zikredilir.

İlmi ve fikhî özellikleri ile temayüz eden sahabilerden diğer ikisi de Mus'ab b. Umeyr ile Ebû Eyyüb el-Ensari'dir. Mus'ab, Hz. Peygamber'in Akabe biatından sonra Medine'ye İslam'ı öğretmek üzere eğitici olarak gönderdiği kimsedir.¹¹¹ Ebû Eyyüb ise, Resûlullah'ın Medine'ye teşrifinde onu evinde misafir eden, ondan çok sayıda hadis işiten ve onları diğer sahabilere rivayet eden kişiydi.¹¹²

İlme değer veren ve aralarında tatlı bir rekabet bulunan iki sahabenin adını zikredebiliriz: Selmân-ı Fârisî ve Ebü'd-Derdâ 'Uveymir b. Sa'lebe. Nitekim onların bu tatlı

104 Süheylî, *er-Ravd*, II, 252.

105 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 237.

106 İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (el-İsti'âb'ın hamışinde: I, 50); İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 426-427.

107 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 137.

108 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 426-427.

109 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 46.

110 İbn Abdilberr, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (el-İsti'âb'ın hamışinde: I, 48).

111 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 421.

112 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 405.

rekabetini gözlemleyen Allah Resûlü Ebü'd-Derdâya takılırdı: "Selmân (fıkıh/anlayış bakımından) seni geçti."¹¹³

Aynı şekilde Abdurrahman b. Avf ve Saîd b. er-Rabî' arasındaki karakter benzerliğide dikkat çekicidir. Her iki sahabî de son derecede cömert olan ve Allah yolunda mal infak etme hususunda gözünü kırpmayan sahabilerdendi. Nitekim, Saîd b. er-Rabî', ensar içinde en varlıklı kişi olarak bilinirdi. Hz. Peygamber onu, Abdurrahman b. Avf ile kardeş yaptıktan sonra Sa'd, servetini paylaşmak üzere Abdurrahman'a arz etmiş,¹¹⁴ Abdurrahman da cömert, kanaatkâr ve her şeyden önce gönlü zengin bir kişiliğe sahip olduğu için ihtiyacını göreceği kadar küçük bir kısmını kabul etmiş, daha sonra da, "Bana Medine'nin pazarını gösterin!"¹¹⁵ diyerek kendi alın terinden elde edeceği kazancının peşine düşmüş ve eski varlıklı hâline kısa zamanda kavuşmasını bilmiştir. O, sadece mal ve servet biriktirmek için ticaretle meşgul olmamış, malının yarısını yani, yaklaşık olarak 40.000 dirhem parası ile 500 atını Allah yolunda infak etmekten geri durmamıştır.¹¹⁶

Hz. Peygamber'in ensar ile muhacirînu kardeşleştirmesinin sebepleri şunlar olmalıdır:

1. Cahiliye devrinde câri olup da kaldırılan 'hılf' in yerine, 'din kardeşliği' ni ikame etmek.

2. Mekke'de mallarını mülklerini bırakarak gelen muhacirlerin ihtiyaçlarını gidermek ilk günlerde misafir olarak ensarın evine yerleşen muhacir, bu kardeşliğin tesisiyle kardeşlerinin evlerine rahatça girip çıkabilmiş, birbirlerinin eşleriyle sohbet edebilmiş, evde kalabilmiş ve kendi evleri gibi rahat edebilmişler, hatta birbirlerine mal bile bağışlamışlardı.

3. Muhacir ve ensar arasında, samimiyet ve ünsiyet yaratmak ve bunu devam ettirmek. Böylece içtimai bir dayanışma ile güçlü bir toplum oluşturmak.

4. Yukarıdakilere ilaveten, dâhilî ve haricî düşmanlara karşı birlik ve beraberliğini ortaya koyan bir duruş yaratmak.¹¹⁷

İlme Teşvik

Bu küçük topluluklar arasında İslam'ın yayılışı Hz. Peygamber'in onlara ilmi ve Kur'an'ı öğrenmeye teşviki ile gerçekleşmiştir. Nitekim mahallelerde bulunan kabile

113 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 362.

114 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 26.

115 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 227-228.

116 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 416.

117 Hanefî Palabıyık, "Hz. Peygamber'in Devlet Kurma Faaliyeti", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: XVII, Erzurum 2002, 90-119, s.102-103.

mescitlerinin imamlarına da aynı şekilde tavsiyede bulunmuş, onlar da imamlarını çoğunlukla kendi aşiretlerinin evlatlarından seçme yoluna gitmişlerdir.¹¹⁸ Bu mahalle imamları aynen gördükleri gibi kendi topluluklarına da Kur'an'ı öğretiyor ve müphem noktalarını aşiret mensuplarına açıklamaya çalışıyorlardı.¹¹⁹ Bunlardan bazıları da Kur'an ilimlerinde derinleşen ve ayetleri bir araya getiren sahabilerdi.¹²⁰

Bu aşiret ve kabilelerin reislerine ilave olarak, Medine'de Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Übeyy b. Ka'b, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes'ûd gibi¹²¹ birçok sahabî de, yeni Müslüman olan kardeşlerine İslam'ı öğretmek için gayret sarf ediyorlardı.

Suffe Ehli

Medine Mesicidi'nin yukarıda sözünü ettiğimiz diğer fonksiyonları yanında ona bitişik olarak yapılan "yatılı okul" olarak tabir edebileceğimiz bir eğitim müessesesi gerçekten heyecan vericidir.¹²² İslam Tarihi kaynaklarının da işaret ettiği gibi Suffe, bekâr ve fakir Müslümanların sadece barınacakları bir yer olarak kalmamış, başta Kur'an eğitimi olmak üzere ilim tahsil ettikleri yatılı-gündüzlü bir mektep gibi değerlendirilmiştir.¹²³

Merhum M. Hamidullah'ın da ifade ettiği gibi gündüz Suffe'de ilim tahsil eden talebelerin sayısı dörtyüze kadar çıkıyordu.¹²⁴ Muhtemelen artan talep karşısında Mescit'te Suffe'ye ayrılan bölüm yetersiz kalınca Hz. Peygamber, Medine'nin değişik mahallelerinde bugünkü ilkokullara denk düşebilecek "küttâb" okullarını açtı.¹²⁵

Bunlardan başka daha ileri seviyede Kur'an bilgisi ve ilim tahsili için ensardan Mahrame b. Nevfel'e ait eve Dâru'l-Kurrâ adı verilmişti.¹²⁶ Müslümanlar eğitim öğretimi hizmeti alma noktasında Yahudiler'den de istifade edebiliyorlar, çocuklarını onların mekteplerine okuma-yazma öğrenmek için gönderebiliyorlardı.¹²⁷

118 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 354-355, 452, III, 33-34.

119 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 499, III, 291.

120 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 366.

121 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 335-343.

122 Semhûdi, *Vefâ*, II, 453-454.

123 Kettâni, *Terâtib*, I, 40, 48;

124 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 75-77.

125 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 77.

126 Kettâni, *Terâtib*, I, 56.

127 Kettâni, *Terâtib*, 48-50.

Kadınların Statüsü

Kabile taassubu gereği iç içe geçmiş sömürü düzeninin görünmez kılmaya çalıştığı ve en çok mağdur ettiği kesimlerden biri hiç şüphesiz kadınlar ve kız çocuklarıdır.

Hz. Muhammed'in tebliği kadın-erkek, yoksul-zengin, soylu-avam demeksizin toplumun bütün kesimlerine kucak açarken, insanları aynı dilek ve duada, aynı ilkelerde buluşturan bir başlangıç noktasına çağırıyordu.¹²⁸

Nitekim, Asr-ı saâdette kadınları meşrû olan her platformda görmek mümkündür. Hz. Hatice'nin Mekke döneminde Hz. Peygamber'e maddi ve manevi desteğinin ne kadar önemli olduğunu belirtmeliyiz. Hz. Hatice'nin vefatının ardından son derece üzülen ve sıkıntıya düşen Hz. Peygamber'in yardımına koşan yine bir kadındır: Havle bint. Hakîm. Rivayetlere göre Hz. Sevde ve Hz. Aişe ile evliliğinde ona yardımcı olan kişi Havle'dir.¹²⁹

Hz. Peygamber'in ensardan Es'ad b. Züârâ'nin vefatının ardından üç kızının bakımını üstlendiği bilinmektedir.¹³⁰ Hz. Peygamber'in Medinesi'nde, kadın ve kızları eğitim öğretim alanında kız çocuğu olana verilen cennet müjdesi,¹³¹ kadının eş olarak aile içerisinde yetki ve sorumluluklarından başka çalışma hayatında, zanaat ve el işlerinde, savaş ve tıbbi hizmetlerde, ticaret hayatında önemli hizmetleri ile birlikte görmek mümkündür.¹³²

Toplumsal Sözleşme: Medine Vesikası

Hz. Peygamber, gerek Müslümanların iç ve dış güvenliği gerekse şehirde diğer inanç sahipleriyle bir arada yaşama teşebbüsü olarak hicretin 1. yılında kaynaklara kitap, vesika, sahife gibi isimle geçen toplumsal sözleşmeyi yazdırdı. Hamidullah'a göre takriben 52 maddeden oluşan bu sözleşmenin ilk 25 maddesi Müslümanlarla, son 27 maddesi de Müsevîlerle alakalı idi.

Zaman darlığı nedeniyle çok fazla detayına girmemekle birlikte bu sözleşmede belli başlı olarak şu hususlar işaret edilmektedir:

Medine toplumu; muhacirler, ensar ve onlara harp hâlinde yardım etmeyi kabul eden Müsevîlerden oluşmaktadır. Bu topluluk bütün dünyanın gözündeki bir ümmettir. Kurucu elemanların her biri savaş anında eşit haklara sahiptirler. Müsevîlerle işbirliği

128 Cihan Aktaş, *Kadınlar Biati*, www.sonpeygamber.info/kadinlar-biati+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&g-l=tr, 12.04.2012.

129 Taberî, *Târîh*, III, 69.

130 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 608-612.

131 İbn Hanbel, *Müsned*, VI, 88.

132 Detay için bkz. Rıza Savaş, *Hiz. Muhammed Devrinde Kadın*, 69.

için açık kapı bırakılmıştır. Her vatandaş, kabilesinin, ailesinin fertlerine karşı olsa bile merkezi otoriteye yardım etmelidir. Canilerin asla iltica hakları yoktur. İhtilaf anında Allah, kanun ve adaletin yegane merciidir. Onun elçisi Muhammed (s.a.s.) de yüksek hakemdir. Sözleşme, esirlerin kurtarılması, diyetlerin ödenmesi, yaralanma vs. gibi durumlarda toplumsal sigorta teşkil etmeyi vazetmektedir. Müsevilerin Mekkelilerle ikili anlaşma imzalamalarını, mülteci kabul etmelerini yasaklamıştır. Savaş giderleri Müslümanlar ile Müseviler tarafından birlikte karşılanacaktı. Yahudilerin harbe iştiraki Hz. Muhammed'in iznine bağlı idi.

Burada kısaca özetlemeye çalıştığımız maddeleri ile Medine sözleşmesinde de işaret edildiği gibi yeni anlayışın ikâme edilmeye çalışıldığı gözlerden kaçmamaktadır. O da, vesikanın 13-14-15. maddesinde ifadesini bulan *Her vatandaş, kabilesinin, ailesinin, yakınlarının fertlerine karşı olsa bile merkezi otoriteye yardım etmeli, bir başkası için din kardeşini öldürmeye teşebbüs etmemeli ve Allah'ın zimmetine giren müminlerin birbirlerinin mevlâsı yani kardeşi olduğu* gerçeğidir.¹³³

Kölelere Yönelik İyileştirmeler

Cahiliye Araplarında ictimâî hayat; hürler, mevâlî ve köleler olmak üzere üç sınıf insan katmanından oluşuyordu.¹³⁴ Hz. Muhammed (s.a.s.), risâletle görevlendirildiği toplumda kölelik müessesesini bir sosyolojik fenomen olarak önünde bulmuştu. Medine'de Arap kabilelerinden elde edilenlerin dışında Habeşistan,¹³⁵ İran,¹³⁶ Kıpti¹³⁷ Yemen¹³⁸ kökenli olan köleler de mevcuttu. Köleler, daha çok hür insanların günlük ihtiyaçlarına destek ve yardımcı olmak için kullanılırdı. Bunların meslek ve maharet sahibi olanları da vardı. Örneğin, hacamat yapan,¹³⁹ sulama ve hasat işleriyle ilgilenen, kılıççı,¹⁴⁰ kasap,¹⁴¹

133 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 123, 132. Detay için bkz. *age*, 118-134.

134 Mikdâd Mahmûd, *el-Mevâlî ve Nizâmü'l-Velâ mine'l-Câhiliyye ilâ Evâhiri'l-Asri'l-Ümevi*, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk-Beyrut 1988, 32-33. (Cahiliye ve İslam'ın ilk devrinde Araplardaki mevâlî ve köle anlayışı hakkında geniş bilgi için bu kitaba bakılabilir.)

135 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 49; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 170; II, 92;

136 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 485, IV, 529, VII, 278.

137 İbn Esir, *Üsd*, I, 63.

138 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 40-46.

139 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 443-444; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 415, VII, 233.

140 İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 643.

141 İbn Abdilberr, *el-İsti'âb*, III, 1364; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI, 279

kuyum ustası,¹⁴² derici,¹⁴³ marangoz¹⁴⁴ gibi. Özellikle köle kadınlar cahiliye devrinde Arap panayırlarından satın alınarak eğlendirici¹⁴⁵ ve cinsel meta¹⁴⁶ olarak kullanılırlardı.

Tevrat'ta kölelerin azat edilmesi noktasında tek bir hüküm yok iken, Hz. Peygamber, kendi çağının bir gerçeği olarak köleliği ele almış, muhtemelen tamamen kaldırma teşebbüsünün pratik değeri olmayacağı için, kölelerin hürleştirilmesinin ve hür erkeklerden çocuk sahibi olan cariyelerin -efendisinin vefatı ile- hürriyetine kavuşmasının önünü açmıştır.¹⁴⁷ Nitekim, köleler sadaka niyeti başta olmak üzere satın alma, ölüme bağlı olarak azat etme, kefaretin gereği olarak ve mükatebe gibi birçok yolla hürriyetlerini kazanma imkânlarına kavuşmuşlardır. Hz. Peygamber, gazveye çıktığında azatlı köleleri zaman zaman Medine'de kaim makam olarak bırakmış, onları birbirleri ile kardeş yapmıştır.

Ekonomik Destek

Hz. Peygamber, Hayber Savaşı'ndan sonra Mekke'de ekonomik kriz ve geçim sıkıntısının baş gösterdiği süreçte bir nezaket örneği olarak Mekke'nin ileri gelenlerine dağıtılmak üzere bir miktar nakdi yardım göndermiş, Ebû Süfyân dışında diğerleri bu jesti bile geri çevirmişlerdir. Ebû Süfyân ise, onların kabul etmediği bu meblağı fakirlere dağıtarak onu hayırla anmaktan geri duramamıştır.¹⁴⁸ Henüz aradan bir sene bile geçmeden Ebû Süfyân'ın Müslüman olmasında diğer sebepler yanında kuşkusuz Hz. Peygamber'in bu nazik düşüncesi de etkili olmuştur.¹⁴⁹

KABİLE ANLAYIŞINA YÖNELİK DÜZENLEMELER

Aşiretlerin Tanzimi

Toplumsal ve idari düzenleme başat hedefi aşiretlerin düzenlenmesidir. Bu da kabilelerin devletin oluşumu merhalesinde yükledikleri işler ve sorumluluklar çerçevesinde

142 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 122; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb*, IV, 1656; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 148; İbn Manzûr, *Lisân*, VIII, 442.

143 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 65. el-Karaz, deri tabaklamada kullanılan akasya gibi bir ağaçtan elde edilen reçinedir. Bkz: Yâkût, *Büldân*, IV, 325.

144 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 21.

145 es-Semhûdî, *Vefâ*, I, 264.

146 İbn Habib, *el-Muhabber*, 340.

147 Hamidullah, *Resûlullah Muhammed*, 254. Köleliğin sona ermesi ile ilgili olarak bkz.: Vecdi Akyüz, *Asr-ı Saâdet'te Kölelik ve Cariyelik*, 505-511 (*Asr-ı Saâdet'te İslam kitabının I. Cildinin içinde*)

148 Yâ'kubi, *Târîh*, II, 56.

149 Ahmet Önkâl, *Davet Metodu*, 133.

birliği tesis etmeye matuf olup, tebliğ de kabile olgusunu olumlu anlamda işlevsel hâle getirmeyi hedeflemektedir.

Aşiretlerin düzenlenmesinde en önemli görevi kabilelerin neseplerinin korunması ve gelişiminin muhafaza edilmesi şeklinde olmuştur. Bu hususta Hz. Peygamberden rivayet edilen bir hadis şöyledir: “Neseplerinizi öğreniniz ki sıla-ı rahîm yapabilesiniz.”¹⁵⁰

Hz. Peygamber, Medine döneminde her kabileye bir lider tayin etti.¹⁵¹ Muhtemelen o, kabile mensuplarının bütün hallerinden kolayca haberdar olmak, toplumsal sorumluluğu liderlerle paylaşmak, aynı zamanda İslam’a hizmet hususunda kabilelerin birbirleri ile yarışmasını sağlamak, onlara hayırdan yarışma ruhunu kazandırmak, topluma faydalı işler ortaya koymak için onların liderlerinin sayılarını çok tutmuştur.

Nitekim, Hz. Peygamber’in attığı bu adım kısa zamanda meyvelerini verdi. Örneğin, Cüheyne kabilesinden bir şair, İslam’ın muzaffer olması ve cihad vb. faaliyetlerde Cüheyne kabilesinin yapıp ettikleri ile şöyle iftihar ediyordu:

*Biz Muhammed’in yanında fethin fecriyiz
İnsanların önünde bin kişi olarak çıktık¹⁵²*

Güven ve Bağlılık Duygusu Aşılama

Hz. Peygamber, hangi konumda olursa olsun ashabına güven, moral ve bağlılık duygusu vermiş idi. Bir lider için toplumun duyduğu güven ve sadakat, onun işlerini başarmasını sağlayacak en önemli hususlardandır. Nitekim, Hz. Peygamber’in vefat haberini işiten Hemdan kabilesi, Medine yönetimine sırtını dönmeye kalkışınca onlardan Mervân el-Hemdânî onları bu davranışlarından vazgeçirmek için onlara şöyle haykınyordu: *Ey Hemdanlılar! Resûlullâh’ı siz öldürmediniz. O da sizi öldürmedi. İslam’dan payımızı alıp, afiyete erdiniz. Öncekilerinizin laneti sizi de kuşatmasın, sakın arkanızı dönüp gitmeyin! Bir topluluk sizden önce Müslüman oldu, siz de başka topluluğun önüne geçtiniz. Eğer dinde sebat ederseniz, sizi geçenlere yetişebilirsiniz. Eğer gerisin geri dönerseniz, geride bıraktıklarınız sizin önünüze geçer.* dedi.¹⁵³

İnsan Kazanma: Noktasal Takip

Aşiretlerle alakalı düzenlemelerin hususiyetleri arasında, aşiretlerin tüm fertlerini devlet ve yönetimin idaresi altına almak ve onları bir vatandaş gibi devlete bağlamak yatmaktadır. Onun için davette bir kişi bile çok önemli idi. Nitekim, Resûlullah, Müs-

150 İbn Abdilberr, el-İnbâh alâ Kabâili’r-Ruvât, 42-43.

151 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 559.

152 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 152.

153 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 488.

lüman olmalarını istediği¹⁵⁴ aşiretlere mensup bir şahsa mektup yazıyor, bu sayede de onun eliyle aşiretin ve boylarının çoğu Müslüman oluyordu.¹⁵⁵

Askerî Düzenlemeler

Hız. Peygamber, askerî konularla alakalı olarak da aşiretleri tanzim etmiştir. Bu anlamda aşiretlere, İslam ordusuna destek kuvveti olarak bayrak ve sancaklar tahsis edilmiştir.¹⁵⁶ Her sancak en az on askerden oluşmakla birlikte¹⁵⁷ duruma ve zamana göre bir sancağın ya da bir bayrağın altında bulunan savaşçı sayısı en çok bin sayısına ulaşabiliyordu.¹⁵⁸ Aşiretlerin bu şekilde düzenlenmesi dinî ve askerî bir görev olduğu kadar yetki ve sorumlulukların paylaşılması ve askerlerin moralinin yüksek düzeyde tutulması anlamına da geliyordu.

Resûlullah, askerî ve toplumsal özellikleri nedeniyle kabile sistemini aynen olduğu gibi şekli olarak muhafaza etmiştir. Hatta onların nüfuslarının çokluğuna göre, her aşirete ya da her bir boya bazen râye ya da livâ,¹⁵⁹ bazen iki râye,¹⁶⁰ bazen râye ve livâ,¹⁶¹ bazen iki livâ,¹⁶² bazen dört livâ¹⁶³ vermiştir. Bu râye ya da râyeleri bir ya da daha fazla, râye sayısına göre kabile lideri ya da liderleri taşırdı. Bu sancaktar kabile liderleri, savaşın genel stratejisinin dışına çıkmamak kaydı ile kendi sorumlulukları dahilinde astlarına istedikleri gibi davranma serbestisine sahiptiler.¹⁶⁴

Hız. Peygamber, râyesini taşıyan kimsenin kabile fertleri ile istişarede bulunurdu.¹⁶⁵ Her bir aşiretin bir parolası vardı, onunla birbirleri ile savaşta iletişim kurarlardı ve birbirlerini tanıma imkânı bulurlardı. Nitekim, Hız. Peygamber, Talhâ'yı Aşra seriyesine gönderdiğinde ona parola olarak "Yâ Aşratu" ibaresini öğretmişti.¹⁶⁶

154 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 267-268.

155 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 60, II, 26, 225-226, 267-268.

156 Vâkidî, *el-Meğâzî*, II, 800-801.

157 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 800.

158 Vâkidî, *el-Meğâzî*, II, 800-801.

159 İbn Kesir, *Üsd*, I, 61; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 452, III, 237, 247, 344, IV, 416.

160 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 446.

161 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 26-27, IV, 101-102.

162 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 164, 247, III, 565.

163 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 499, II, 99, 280, 439.

164 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 403.

165 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 304.

166 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 219; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 351.

Kabilelerin itibarları ve görevleri gereği olarak aşiretlere ayrılmasında Hz. Peygamber'in ince bir siyaset izlediği gözlerden kaçmaz. Bu da aşiret övgüsünü siyaseten kullanma anlamına gelebilir.¹⁶⁷ Örneğin, Hevâzin heyeti Huneyn Savaşı'ndan sonra Hz. Peygamber'e şöyle demişti: *Ya Resûlallah! Biz, köklü bir kabileyiz. Senin de bildiğin üzere biz büyük bir belâya uğramış bulunuyoruz. Sen de bize lütufta bulun.*¹⁶⁸ Nitekim onlardan bazıları dindaşlarına karşı savaşlarda nesepçe kendilerinden olan Müslümanların yanında Mücâdele etmişlerdi.

Bir başka örnek de Benî Zafer'in müttefiklerinden, harplerdeki cesareti ve yiğitliği ile bilinen Kuzmân b. Hars isminde bir münafıkla alakalıdır. Kuzman, Uhud Savaşı'nda müşriklere karşı savaşırken yaklaşık olarak altı yedi yerinden yaralanmıştı. Ona şöyle dediler: "Cenneti hak ettin Ey Eba'l-Ğaygât!" Bunun üzerine şöyle cevap verdi: "Allah'a yemin ederim ki biz (cennet için değil) kabilemiz için savaşık."¹⁶⁹

Aynı şekilde, sahabeden Benî Nasr b. Riyâb kabilesine bağlı Abdullah b. Kays şöyle dedi: "Yâ Resûlallah, Benî Riyâb helak oldu!" Allah'ım onların belalarını artır."¹⁷⁰

Ordunun Teçhizine İştirak

Harp esnasında aşiretlerin hazırlanmasına gelince, aşiretin kendi mensupları kendi teçhizatlarını hazırlarlardı. Örf olarak her aşiret mensubu silahı ve bineğini yanında getirir,¹⁷¹ yiyeceğini ve içeceğini kendileri temin ederlerdi.¹⁷² Hz. Peygamber onlara savaşa hazırlanma konusunda sadece Tebük Seferi öncesinde hazırlık yapmalarını emretmişti. Nitekim çok zor şartlarda asker teçhiz edildiği için bu orduya ceşü'l-usra (zorluk ordusu) ismi verilmişti.¹⁷³

Resûlullah o sene zengin ve varlık sahibi kişileri, mallarını Allah yolunda infak etmeye teşvik etmişti. Nitekim bu çağrıya Hz. Osman, malının büyük bir kısmını tahsis ederek katılmış, yaklaşık bin dinar hibe ederek kimsenin ulaşamayacağı bir fedakârlıkta bulunmuştu.¹⁷⁴ Ayrıca Kur'an da mallarını Allah yolunda infak eden müminleri ahirette büyük bir ecrin beklediğini müjdelemiştir.¹⁷⁵

167 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 43-44.

168 Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, XV, 485.

169 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 235.

170 İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 361.

171 Mâlik, *Muvattâ*, II, 444-445.

172 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I,

173 İbn Hişâm

174 İbn Hişâm

175 Bakara, 2/195, 262.

Ganimetlerin ve Devlet Gelirlerinin Taksimi

Medine döneminin başlarında gazalarda kılıç sallayan insanların geliri sadece savaş meydanlarında elde edilen ganimetlerden aldıkları paylardı. Savaş yapılmaksızın elde edilen gelirler ise, askerler arasında taksim ediliyordu.¹⁷⁶

Sadakaların toplanması ve âkile işleri toplumsal meseleler olduğu için aşiretlerin tanzimine göre deruhte ediliyordu. Devlet, kabilelere mensup kişilerden, devletin vergilerini kendi aşiretlerine mensup kişiler vasıtası ile¹⁷⁷ ya da akrabalık bağları yoluyla kendi evlatları tarafından toplayabiliyorlardı. Nitekim, Resûlullah, Yezîd b. Ebî Süfyan'ı dayıları Benî Fûrâs'a vergi memuru olarak (âmil) tayin etmişti.¹⁷⁸

Öte yandan vergi toplamakla yükümlü olan bir kabile üyesi hem kendi kabilesi içerisinde hem de beytûlmâl'e sağladığı katkı nedeniyle devlet başkanları gözünde itibarlı kabul edilirdi. Böyle kabilesine ya da aşiretine vergi memuru olan kişi, kabilesinin tamamına meseleyi anlatma ve vergilerini toplama imkânı elde edebiliyor, fakirlerin zulme, zenginlerin haksızlığa uğramasının ve vergi memurlarının bilgisizliğinin önüne geçilmiş olunuyordu.

SONUÇ YERİNE

Cahiliye'den İslam toplumuna geçiş sürecinde asabiyet konusu önemli olduğu kadar geniş ve farklı uzanımları olan bir meseledir. Ancak biz burada sadece Hz. Peygamber'in de içerisinde bulunduğu toplumun "kardeşlik temelinde" fotoğrafını tespit etmeye çalıştık.

Hz. Peygamber'in tebliğ vazifesini yüklediği günden, hicrete, hicretten vefatına kadar geçen yirmi üç kûsur sene içerisinde inanç birliğine, ahlaka ve hukuka dayalı bir toplum inşâi için gayret gösterilmiştir.

Bu çaba, bir anlamda, yerel ve tarihsel imkânları/imkansızlıkları veri olarak kabul eden ve vahyin ışığında Allah'ın yeryüzünde halife olarak yarattığı insanı merkeze koyan, nebevî geleneğin izinde koşan çabadır. Bu çaba, insanı ve onun varoluşsal değerini, doğasını, etnik ve kültürel kökenini dışlayan, ötekileştiren, ayrıştıran, bölen, parçalayan değil kapsayan, kaplayan, kuşatan, kucaklayan, bütünleştiren, kesrette tevhide odaklanmış bir çabadır. Bu çaba, geçmişi ve onu taşıyan geleneği tamamen reddetmeyen, doğası gereği iyi ve güzel olanı ibkâ eden, fitraten kötü ve zararlı olanı ilkâ eden, üstelik yeni güzellikler ve iyilikler ihdâs eden, evrensel mesajı "medeniyet" inşâi olan bir çabadır.

176 Vâkidi, *el-Meğâzi*,

177 Nevevî, *Tehzibu'l-Esmâi ve'l-Luğât*, I, 193.

178 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 656-657.

Bu, Bilallerin, Selmânların, Zeydlerin, Ammârların; Alilerle, Osmanlarla, Ömerlerle, Ebû Bekirlerle aynı safta, omuz omuza olmasıdır. Öncüleri muhacir, onlara sadece yurtlarını değil gönüllerini de açanları ensar. Her ikisini uhuvvet potasında kucaklatıp sahabe/ashâb kılar. Onlardan sonra gelen nesiller, “ümme/millet” olurlar.

Üstünlüğün takvâda, takvânın ihsanda, ihsânın ahlakta, ahlakın Kur'an'da ve Resûlullah'ın yaşadığı ve yüce bir örnek olarak yaşattığı hayatta olduğu düsturu, “kardeşliğe dayalı bir toplum” için dinî olduğu kadar siyâsî, sosyal ve ekonomik vb. içerikli adımlardır. *Hamilton A. R. Gibb'in ifadesiyle: Yeni İslami toplumun bütün bireyleri arasındaki kardeşlik, dünyevi statüleri ve zenginliklerindeki farklılıklara rağmen kişiliklerin özünde taşıdıkları değerlerde artmış; bu prensiplerle takip edilen karşılıklı ilişkiler ve vazifeler bir Allah'a gösterilen ihlas ve dışsal itaat terimleri ile belirlenerek derinleştirilmiştir.*¹⁷⁹

BAŞKAN - Hocamıza ben çok teşekkür ediyorum çünkü tebliği hakikaten çok iyi hazırlanmış, örneklerle de kitap hâline geldiğinde, okunduğunda daha bir anlam ifade edecek. Onun için, süreye uymak adına gösterdiği hassasiyete teşekkür ediyorum, gayet istifade ettik.

Şimdi, beşinci oturumun ve bugünün son tebliğini değerli Metin Yıldız arkadaşımız lutfedecekler. “Kardeşlik Dilinin Oluşturulması ve Geliştirilmesi”. Tabii, çok önemli olan asli konulardan bir tanesi. Muş Alparslan Üniversitesi'nden geldiler.

Buyurun Hocam, 15 dakika süreniz var.

179 H. A. R. Gibb, İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, 17.